

A kereskedelem.

Koós Zoltán

felsőházi tag, a Magyar Földhitelintézet ny. vezérigazgatója.

Mi, akik az élet gazdasági szelvényén működünk, s minden tehetségünket és képzelőerőinket a gazdasági élet fontos és életbevágó problémáinak boncolására s lehető megoldására érezzük ki, gyakran esünk abba a hibába, hogy ezeknek a kérdéseknek a jelentőségét túlbecsüljük. A háború befejezése óta eltelt húsz esztendő megmutatta, hogy az emberi lélek és az emberi cselekvés nagy előrehajtó erői az ember lelkiéletének mennyire egészen más szelvényeiből táplálkoznak, mint a gazdasági célszerűség és szükségesség felismeréséből. A fejlődésnek ez az iránya, amelynek a magyar szellemiség és lelkiélet is részese, viszont azzal a veszéllyel fenyeget, hogy elhanyagoljuk a gazdasági

problémákat, de különösen azoknak az alapvető elveknek a tiszteletbentartását, amelyekre egyedül lehet egy nemzet egészséges gazdasági életét felépíteni. Éppen ezért, amikor a megnagyobbodott, a trianoni bilincsekből megszabadult, tehát megújítható Magyarország új életéről akarunk beszélni, nem szabad megfélemlenünk s nem szabad lekicsinyelnünk nemcsak magukat a gazdasági problémákat, hanem azt sem, hogy ezeknek a gazdasági problémáknak a megoldása csak azoknak a gazdasági alapigazságoknak a tiszteletbentartásával lehetséges, amely alapigazságok a természeti törvényekhez hasonló kérlelhetetlen következetességgel érvényesülnek akaratumk ellenére is, s nagy károkat okozhatnak, ha nem alkalmazkodunk gazdasági cselekvésünkben hozzájuk. Nekem a gazdasági életnek csak egy szelvényéről kell beszélnem, ez azonban annyira összefonódik a gazdasági élet egészével, hogy kénytelen leszek néha a kereskedelem körén túl kalandozni, hogy a kérdéseket olyan élesen tudjam megvilágítani, mint amilyen világosan kell azokat mindnyájunknak látni, hogy helyes utat követhessünk. Ezért előre is elnézést kérek, és elnézést kérek azért is, hogy sok olyasmit fogok mondani, ami a mélyen tisztelt hallgatóság előtt egyáltalában nem újság, azonban az ismert igazságok ismétlésére nem csak azért van szükség — mert mint egy nagy költő mondta, téves tanításokat annyiszor ismétlik, hogy különben elvész az igazság — hanem azért, mert az ismert igazságok kötik össze az új gondolatokat s adják meg a teljes összefüggést, a teljességet, a könnyen érthetőséget. Talán azért is elnézést kell kérnem, hogy nem statisztikai adatokkal alátámasztott beszámolót fogok mondani a kereskedelemről, hanem mindenkor és mindenütt érvényes általánosságokból törekszem olyan igazságokhoz jutni, amelyeknek ismerete s megszívvelése a mai magyar élet gazdasági szemlélete szempontjából igénytelen véleményem szerint a legfontosabb.

Az ember gazdálkodó tevékenységét sokan és sokszor — még nagy gondolkodók is — olyannak tartották, amely csak nehezen egyeztethető össze az ember magasabb rendeltetésével és az embernek Istentől ihletett lelkével. Mennyire téves az ilyen felfogás! Az ember legértékesebb erkölcsi tulajdonsága az, hogy többet tud és akar dolgozni, mint amennyi munka a maga fizikai létének fenntartására szükséges. Ez az emberi haladás legfőbb rugója, előrehajtó ereje. Ezt az erkölcsi tulajdonságot pedig az az isteni szikra adja meg, amit a Teremtő mindnyájunk lelkébe elültetett. E nélkül az Úristen által a lelkünkbe ültetett szikra nélkül nem volna emberi gazdálkodás és nem volna emberi civilizáció. Mit jelent tulajdonképpen mindaz, amit az emberi civilizáció fogalmában összefoglalunk? Semmi mást, mint azoknak a valóságos lehetőségeknek az összességét, amelyek emberi szükségleteink és igényeink minél messzebbmenő kielégítését teszik lehetővé. Viszont igényeink és szükségleteink kielégítését csak az emberi gazdálkodás teszi lehetővé. Az emberiség csak abból tud megélni, amit a maga munkájával a természet ősforrásaiból a maga részére meg tud szerezni. Ez a munka lehet sok, vagy lehet kevés, lehet

könnyű, vagy nehéz, de mindig olyan, hogy nélküle az illető egyén megélni nem tudna. A munkának ez a kényszerűsége s a józan előrelátás logikus következménye az, hogy az embernek többet kell dolgoznia, többet kell a maga munkájával termelnie, mint amennyit elfogyaszt, vagy helyesebben kifejezve csak kevesebbet szabad elfogyasztania, mint amennyit a maga munkájával termel. Az a többlet, ami az emberi termelés el nem fogyasztott része, megmarad jövőben előálló szükségleteink kielégítésére. Abban az időben előálló szükségleteink kielégítésére, amikor már a magunk munkájával a termelésre képtelenek vagyunk. Az el nem fogyasztott többlet lehet közvetlenül alkalmas később felmerülő szükségleteink kielégítésére, vagy szolgálhat ilyen fogyasztási cikkek előállítására. Mindaz a jószág, ami jövő szükségleteink kielégítésére szolgál — akár közvetlenül, akár közvetve — az emberiség megtakarítása, tőkéje. Ez a tőke szolgál a termelés fokozására, ez használható fel újabb termelésre. Viszont csak ez és semmi más. Ezt a tényleges megtakarításokból származó tőkét semmi mással pótolni nem lehet, nem lehet ezt pótolni sem bankjegykibocsátással, sem függő államadóssággal, sem semmi más kiagyalt hitelművelettel, mert minden mesterséges surrogatuma, pótyánya ezeknek a tényleges megtakarításoknak nem a gazdasági élet virágzását, hanem végeredményében a széles néprétegek életszínvonalának a leszállítását idézi elő. Ennek a tőkének a keletkezéséhez elméletileg nem kell más, mint hogy az emberiség gyakorolja azt az önmegtartóztatást, hogy kevesebbet fogyaszt el, mint amennyit termel. A gyakorlati eredmények elérésének, annak, hogy a tőkeképződés meginduljon, vannak más előfeltételei is. A termelésnél a munkának akármily kezdetleges, de mégis valamilyen megosztása szükséges ahhoz, hogy a termelés elérje azt a határfokot, amely mellett annak egy része már tartalékolható, tőkévé alakítható át. Annak azonban, hogy bármely kis vagy nagy társadalom a maga szükségleteinek kielégítésére szolgáló jószágok termelésére a munkamegosztásnak bármily kezdetleges rendszerét is kiépíttesse, mellözhetetlen velejárója a termelt javak kicserélésének a lehetősége, az árucserre megvalósíthatása. Az árucserre lebonyolítását legjobban tudja elvégezni a kereskedelem. Hiú ábránd az, hogy a termelőt és a fogyasztót lehet a kereskedelem nélkül közvetlen kapcsolatba hozni, különösen az egész termelésre és fogyasztásra vonatkozólag. Minél tökéletesebben működik a kereskedelem, vagyis minél kisebb költséggel tudja a szükségleti cikkeket a fogyasztóhoz juttatni, aminek a párdarabja az, ha minél megbízhatóbban, biztosabban és előnyösebben tudja a termelőtől a termelt jószágokat átvenni, annál messzebbmenő munkamegosztás keresztülvitele lehetséges a termelésben, s ez a messzemenő munkamegosztás lényegesen fokozza a termelésre fordított emberi erőfeszítés eredményét úgy, hogy még nagyobb mérvű fogyasztás mellett is a termelt jószágok nagyobb része fordítható jövő szükségleteink kielégítésére, mint munkamegosztás nélkül, vagy a munkamegosztás kevésbé fejlett fokán. Noha a termelés legelső eszközeiül, őstényezőiül nem jelölhetünk meg mást,

mint a természet őserőit és ősforrásait, valamint az ember testi és lelki erőfeszítését, mégis azt kell mondanunk, hogy a termelés hatékonyságát, a termelésbe fektetett s ahhoz felhasznált östényezőök hatásfokát, a javak kicserélése s ennek legtökéletesebb módja, a kereskedelem adja meg. így eljutunk addig, amidőn elméleti szempontból azt mondhatjuk, hogy az emberi erőfeszítésnek az a fajtája, amely a termelt javak kicserélését akarja létre hozni, emberi megélhetésünk, civilizációnk és kultúránk továbbvitele szempontjából éppen olyan erkölcsi és anyagi értékű, mint az az emberi erőfeszítés, amely közvetlenül javak előállítására irányul.

Ezt az egyszerű igazságot sokáig nem ismerte fel az emberiség s legősibb történelmi időktől kezdve — legalább is amiről tudomásunk van — a mindenkori közvélemény egy része a kereskedelmet szükséges rossznak tartotta, melynek folytatása nem volt méltó a létező társadalom legfelsőbb rétegében elhelyezkedő emberekhez. A klasszikus világnak a kereskedelemről alkotott téves felfogását átvette s megszigorította a kereskedelem kárára a keresztény egyház. Részben ez a téves, de szigorú felfogás, de nagyrészt a nyugatrómai birodalom romjain elhelyezkedő germán államok feudális berendezkedése, rendkívül kis gazdasági területek keletkezése s a közbiztonság majdnem teljes hiánya, a kereskedelmet az első évezred utolsó századaiban a legszűkebb kerektek közé szorította. Csak a keresztesháborúk megindulásával vett újabb és erőteljesebb fejlődést a kereskedelem. Ebben a korban fellendült kereskedelem túlnyomó nagy részben cserekereskedelem volt. Nem volt annyi pénz forgalomban, hogy a forgalmat pénz ellenében lehetett volna lebonyolítani. A nemesfém bányászat azonban a nyugatrómai birodalom bukásától a XIV. század elejéig sem szünetelt és az évszázadok alatt kibányászott nemesfémek részben mint érmék, részben egyéb alakban olyan mennyiséget értek el a forgalomban, hogy a XIV. századtól kezdve a pusztá cserekereskedés helyét a valódi kereskedelem, az áruknek és nemesfémeknek a cseréje váltotta fel. Ez azt jelentette, hogy az árukért, amit a kereskedelem a termelőtől megvett, ellenértékül általános vásárlóerőt nyújtott, amit az eladó ott, akkor és arra fordított, amire akart. Az uralkodók csakhamar rájöttek arra, hogyha egy gazdasági területről kivitt áruért fizetett nemesfémeknek csupán egyrészét használják fel külföldről jövő áruk beszerzésére, akkor az illető országban egy bizonyos mennyiségű nemesfémkészlet halmozódik fel, ami bármily célra felhasználható vásárlóerőt jelent. Ezt a vásárlóerőt az uralkodó igénybe is veheti a maga céljainak a megvalósítására, különösen a maga hatalmát kifelé és befelé biztosító hadsereg és hajóhad fenntartására. Ez a folyamat az emberek, különösen az uralkodók és kormányaik szemében a kereskedelmet — különösen a nemzetközi kereskedelmet — a legértékesebb emberi tevékenységgé tette, s minden ország kormányát arra ösztönözte, hogy modern kifejezéssel élve, cselekvő egyenleggel záruló kereskedelmi mérleg kimunkálására törekedjenek, hogy a nemesfémbehozatalban jelentkező cselekvő egyenleg az

uralkodó, vagy a kormány politikai céljainak megvalósítására rendelkezésre álljon. így született meg már a XIV. században ennek a kornak a gondolkodóinál és államfilozófusainál a gondolatoknak az a rendje, amit röviden merkantilista elméletnek nevezünk. Az elméleti elgondolások nagy gyakorlati értékéről a tett tapasztalatok, de főleg Spanyolország példája győzte meg az uralkodókat és kormányukat. Spanyolország nagyságának és a hatalmának titka tengeri kereskedelmében rejtett, vagy helyesebben abban a körülményben, hogy az újvilág gazdag ezüst- és aranybányáinak kincseit egyedül ő aknáztatta ki. Spanyolországba özönlött az arany- és ezüstkincs, ami Spanyolországra, a spanyol királyra s a spanyol uralkodó osztályokra nézve mindent megszerzhetővé tett. Spanyolországból áradt szét az ezüst és az arany Európa többi részeiben s így bizonyos ideig a főbb országokra valóra válhatott a merkantilisták az az álma, hogy huzamosabb időn át nemesfém behozattalal egyenlíthessék ki a kedvező kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegét. Európa lakosságának szaporodása s életszínvonalának emelkedése magával hozta azt, hogy még az egyes országok belső fogyasztási szükségletének kielégítésére is nyersanyagok behozatalára volt szükség. Az uralkodó gazdaságpolitikai elmélet mellett a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegére kellett törekedni, ami nyilvánvalólag csak úgy volt elérhető, ha a behozott nyersanyag egy részét értékes fogyasztási vagy termelési jószággá feldolgozva az országból ismét kiviszik s a behozott nyersanyag ellenértékénél drágábban adják el. Ez a törekvés azonban ismét akaratlanul is kettős következményt vont maga után: az egyik az volt, hogy a nyersanyagok termelését is fokozni kellett a nyersanyagtermelő országokban, másrészt azoknak az országoknak a fogyasztópiacain, amelyek nagyobb mértékben rendezkedtek be nyersanyagok termelésére, a fogyasztás fokozásáról, azaz az ottani lakosság életszínvonalának az emeléséről kellett gondoskodni. Természetesen mind a két cél csak az új területeken is újabb és újabb tőkék befektetésével volt lehetséges s így indult meg az a nagy körforgás, ami a kereskedelem csatornáin haladva a XVI. századtól kezdve elindította a világ nagy gazdasági kifejlődését s lehetővé tette a termelésnek óriási mértékben való megnövekedését. így jutunk el oda, hogy tulajdonképpen a kereskedelem volt az a közvetítő közeg, amely előkészítette és lehetővé tette a nagykapitalizmus kifejlődését, amelynek a kezdetét az úgynevezett angol ipari forradalom kezdetével kell egy időpontra tenni, szokás szerint 1770-re. A közgazdasági tudomány klasszikusai voltak azok, akik hevesen támadták a merkantilista elméletet s kimutatták, hogy nem a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlege s ennek következtében a nemesfémeknek az országba áramlása az, ami egy ország gazdasági virágzását okozza, hanem a termelő munka mennyisége s a termelő munka fokozásának a lehetősége, mert ez az egyedüli, ami egy ország összes lakosai életszínvonalának emelésére alkalmas. Az országok boldogulását, civilizációjuk és kultúrájuk haladását éppen a legszélesebb néprétegek életszínvonalának emelkedése adja meg.

Ennek a kiindulópontja pedig a termelő munka tömegének a fokozása, a munkaeredmény jelentékeny részének megtakarítása s újabb termelési célokra való befektetése. Ez az az út, amely a népek boldogulásához vezet, nem pedig a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlege által az országba özönlő nemesfém. Ez nem volt új elmélete a klasszikus iskolának, hanem csupán egy, a természet törvényeihez hasonló törvényszerűségnek a felismerése. A klasszikus elmélet szerint minden ország és minden nép gazdasági tevékenysége akkor fogja elérni a legnagyobb eredményt, ha olyan jászágok termelésével foglalkozik, amelyeknek a termeléséhez szükséges különös feltételek a természeti vagy társadalmi adottságoknál fogva megvannak, viszont az ilyen jászágok termelési költsége is viszonylag legkisebb lesz, tehát a világpiacon a legkedvezőbb feltételek mellett versenyezhet. Ennek a leggazdaságosabb világtermelésnek azonban elvileg is csak akkor van meg a lehetősége, ha a nemzetközi kereskedelemnek megvannak a lehetőségei ahhoz, hogy e szerint az elv szerint termelt árukat egymással ki tudja cserélni, s egyik ország termelésének eredményét el tudja juttatni oda, ahol arra szükség van.

Az elzárkózás és a szabad forgalom létező akadályai mellett is rendkívüli feladatokat kell lebonyolítani a világkereskedelemnek, mert a föld lakosságának az egyenlőtlen elosztása csak úgy teszi lehetővé az egyes földrészekben az illető földrész élelmiszer- és nyersanyagtermelésével arányban nem álló sűrűségben lakó népek megélhetését, ha ezeket a különbségeket a világkereskedelem ki tudja egyenlíteni. A föld egyes területei túl vannak zsúfolva a népekkel, más termékeny területek pedig, amelyek még sok lakót tudnának eltartani, majdnem lakatlanok. Így különösen Európa, Kelet-Ázsia (Kína és Japán) és India túl vannak zsúfolva az ott lakó népekkel. Európában, Indiában, Kínában és Japánban lakik a föld lakosságának kereken kétharmad-része (az 1930. évi adatok szerint 1.312 millió lélek), míg a további egyharmad szétszórva lakik Amerikában, Afrikában, Ázsia többi részén és Óceánián. A föld népeinek ilyen eloszlásával a különböző világrészek élelmiszer- és nyersanyagtermelése megfelelő arányban nem áll. Az 1925/1929. évek átlagát véve, élelmicikkekkel és nyersanyagokból termelt Európa 39 %-ot, Észak- és Dél-Amerika együtt 39 %-ot, Ázsia 17 %-ot, Afrika 3 %-ot és Óceánia 2 %-ot. Vagyis a föld lakosságának az Európában és Ázsiában elhelyezkedő 66 %-a által elfoglalt területekre a világ élelmiszer- és nyersanyagtermelésének csupán 56 %-a esik, míg Észak- és Dél-Amerika, ahol a világ lakosságának 12.5 %-a helyezkedik el, a világ élelmiszer- és nyersanyagszükségletének 39 %-át termeli. Ezt a helyzetet csupán a világkereskedelem nagymérvű kifejlődése tette lehetővé, amely egyes földrészek bőségét el tudja juttatni más földrészek olyan lakosságához, akik arra rá vannak szorulva, de egyszersmind ez a körülmény adja meg a világ kereskedelmének a legnagyobb előrehajtó erőt. Csak ez a helyzet tudja a magyarázatát adni annak a jelenségnek, hogy a világkereskedelem eddig elért tetőpontján 1929-ben 68.129 millió régi

aranydollárt tett ki. Ez az országhatárokon át kivitt és behozott összes áruk értéke s így tulajdonképen minden áru kétszer van véve. Tehát a világkereskedelemben került áruk értékét 1929-ben 34.000 millió régi aranydollárra, azaz közel 200 milliárd aranypengőre kell tennünk. Ebből egyszersmind képet alkothatunk az egész világ külső és belső kereskedelmi forgalmának az értékéről is. Nyilvánvaló, hogy a világ termelésének, ami egyáltalában kereskedelmi forgalomba kerül, csupán egy része az, ami a nemzetközi kereskedelmi forgalomba kerül, csupán egy része az, ami a nemzetközi kereskedelmi forgalom útján kivitelre kerül s így egyes országok belföldi kereskedelmi forgalmának összege sokszorosan meghaladja a fenti összeget, figyelmen kívül hagyva a tőkemozgalmat, amely az értékpapíroknak nagyjából belföldi, kisebbrészt nemzetközi forgalmazása által szintén lényeges része a kereskedelemnek.

A mindennapi élet közönséges tapasztalata az, hogy mai gazdasági kultúránk mellett jóformán megszámlálhatatlan sokszor lépünk kapcsolatba a kereskedelmi tevékenységgel, amikor a szükségleteink kielégítésére szolgáló jószágokat megszerezünk, annak a vásárlóerőnek az átengedése ellenében, amit a saját munkánk vagy tőkénk árubaocsátása ellenében kapunk. Ugyanez az az igazság, hogy megállapíthatjuk, hogy egy-egy áru többnyire tárgy kereskedelmi forgalomnak, míg a termelőtől a fogyasztóig eljut. Ebből az is következik, hogy az egész kereskedelmi forgalom értéke meghaladja a világ termelésének értékét. Ha egy-egy áru többszöri forgalmát figyelmen kívül hagyjuk, akkor is a kereskedelmi forgalomba kerülő áruk értéke megközelíti a világ termelésének értékét, ami kitűnik a következő okoskodásból. A földkerekség összes lakosainak kétharmadrésze mező- és erdőgazdasági és egyharmadrésze nem-mezőgazdasági foglalkozású. Ebből következik, hogy a mezőgazdasági termelésnek legalább egyharmadrésze kereskedelmi forgalomba kerül, mert ez juttatja le a mezőgazdasági lakosság termelésének eredményéből azt, amire a nem-mezőgazdasági foglalkozású lakosoknak szüksége van. De ennél az egyharmadnál biztosan több kerül kereskedelmi forgalomba, mert hiszen a mező- és erdőgazdaság számos olyan nyersanyagot termel, amelyek csak a kereskedelmi forgalmon keresztül, feldolgozott állapotban kerülnek vissza a termelőhöz fogyasztási cikkek alakjában (mint gyapot, gyapjú, olajos magvak, stb.). A világ ipari és egyéb foglalkozású lakossága termelésének az értéke első-sorban annyi, mint amennyi a mezőgazdaság termelésének egyharmadrésze, mert hiszen különben nem tudná saját termelését kicserélni a mezőgazdasági árukkal. De viszont maga ez a lakosság is fogyaszt nem-mezőgazdasági terményt, mégpedig legalább annyit, mint amennyi mező- és erdőgazdasági terményt elfogyaszt, mert ennek a lakosoknak az életszínvonala magasabb, mint a mezőgazdasági lakosságé. Így azt kell mondanunk, hogy a nem-mezőgazdasági termelés értéke legalább is annyi, mint a mező- és erdőgazdasági termelés értékének kétharmadrésze. Ez a termelés mind a kereskedelmi forgalomba

kerül s így azt mondhatjuk, hogy a világ összes termelésének háromötödresze biztosan kereskedelmi forgalomba kerül.

Hogy ily mérvű kereskedelmi forgalom lebonyolítása s a javak ily nagy tömegének a kicserélése természetesen akarva — nem akarva csak bizonyos szerveződés mellett lehetséges, az mindenki előtt világos. A kereskedelem megszerveződésének legfontosabb és legnagyobb jelentőségű fejlődési létszaka a piac létrejötte, a piac megszerveződése. Nem tudunk olyan messze visszamenni a történelemben, hogy megmondhassuk, hogy mikor kezdődött a javak kicserélésének az a módja, amit vásárnak nevezünk. Vagyis, hogy egy meghatározott helyen és időben megjelennek mindazok áruikkal, akiknek feleslegeik vannak s azt más árukkal, amire szükségük van, kicserélik. Ez az intézmény hozzájárult ugyan lényegesen a különböző jószágok elcserélési lehetőségéhez s így a munkamegosztás s ezzel a hatékonyabb munkateljesítmény létrehozásához, de még távol volt attól, amit ma piacnak nevezünk s a piacnak azt a fontos szerepét is, amit az ma betölt, csak részben tudta megvalósítani. Ugyanaz a közönséges élettapasztalat, ami már a primitívebb embereket is időnkénti vásárokbá hozza össze, hogy különféle termelt áruikat értékesítsék és szükségleteik fedezésére szolgáló jószágokat megszerezzék, fejlesztette ki a forgalomnak — a technikai eszközök bizonyos fejlettségi foka által lehetővé tett — emelkedésével a piac intézményét. A piac megjelöléssel a szó mai technikai értelmében azt az emberi tevékenységet szoktuk jelölni, amelynél, fogva egy bizonyos áruira — természetesen többnyire nagy mennyiségben termelt és fogyasztott áruira — vonatkozó keresletet és kínálatot időbelileg és térbelileg állandóan összehozza és kiegyenlíti. Ez a megjelölés azonban csak azt fedi, aminek a piac első pillanatban látszik. Valójában a piac más valami organikusabb, s ha mélyebben hatolunk a tanulmányozásába, azt látjuk, hogy a piac tulajdonképpen a különböző termelőüzemek összekapcsoló szerve, amely az emberi gazdálkodás egyik szelvényén végbemenő változást közvetíti, átveszi a gazdálkodás összes többi szelvényeibe s természetesen azt is jelenti, hogy a piac az a szerv, amely az egész világgazdaságot egy egységbe foglalja s így a termelést és fogyasztást a gazdaság tárgyi előfeltételének megfelelően egymáshoz illeszti s összhangba hozza. Ezt a műveletet a piac az áruk elosztása által valósítja meg, az áruk elosztásának az iránytűje, vezérfonala pedig az áralakulás, ez az, ami a piacon létrejön s annak egyik legfontosabb eredménye. Az egész világ termelése, amely mint minden bizonyos időfolyamatban s a legkülönbözőbb tereken történik, mind helyileg, mind időbelileg szétszórva kerül a fogyasztóhoz. A helyileg szétdarabolt piacokat összeköti és egységbe foglalja a kereskedelemnek az a tevékenysége, amit áruarbitráznak nevezünk és az időbeli különbséget kiegyenlíti a határidőzlet. A közlekedési eszközök fejlettsége, különösen a hírszolgálat tökéletesedése lehetővé tette, hogy egy-egy árucikk forgalmazásával foglalkozó kereskedők tudomást szerezzenek arról, hogy ugyanazt az árucikket ugyanabban az időpontban milyen

áron kínálják eladásra, vagy keresik megvételre jóformán a világ összes jelentős pontjain. Ennélfogva az, akinek árúja van, ott igyekszik eladni, ahol a legjobb árat kapja s akinek árura van szüksége, ott fogja venni, ahol legolcsóbban kapja.

A távolságok leküzdésén kívül számos akadály van az egész világra kiterjedő árucserének s így az egész világ összes piacaira kiterjedő arbitrázsnek. Mégis vannak egyes cikkek, amelyekben világvonatkozásban is van arbitrázs, viszont más árukban két-három piac közt kifejlődő áruarbitrázs is elegendő az egészséges áralakuláshoz. Amint a térben egymástól elválasztott piacokat egy egységbe foglalja s egy teljes áralakulást tesz lehetővé a piacok közti áruarbitrázs, úgy az időben egymástól elválasztott piacokat összeköti s egységbe foglalja bizonyos árukban a határidőüzlet. A határidőüzlet lényeges tartalma gazdasági szempontból az, hogy valaki későbbi, esetleg hónapok múlva bekövetkező időpontban szállítandó olyan árut ad el, ami az eladás pillanatában az illetőnek talán meg sincs, illetőleg vesz valaki egy árut ilyen módon. Ez az ügylet különösen oly nagy mennyiségben fogyasztásra kerülő, könnyen helyettesíthető áruknál szükséges, amelyek az egész évre kb. egyenletesen elosztott fogyasztás tárgyai, de nem egész évben egyformán elosztva lehet őket termelni.

A piacnak olyan tökéletes működése azonban, amely mind a térbeli, mind az időbeli távolságot le tudja győzni, csak akkor születhetik meg, ha a piac kellő módon van szervezve. A piacoknak ez a kellő módon való szervezése az árutőzsdék intézménye. A tőzsde megszervezett piac. A szervezés, a szabályozás, ami a tőzsdét, mint piacot jellemzi, s más piacoktól megkülönbözteti, több irányú. Az első szabályozás vonatkozik az árukra, amelyek ott ügyletkötés tárgyát képezik. Minden tőzsde fogalmához tartozik, hogy pontosan körül vannak írva az ott forgalmazható áruk, lényeges ismérvei s csak azok az áruk képezhetik a tőzsdei forgalom tárgyát, amelyek pontos ismérveik szerint az illető tőzsde szabályaiban körül vannak írva s amely áru forgalmaztatok, annak a tőzsde által megállapított ismérvekkel birnia kell, különben az áru nem szerződészerű, nem szokványoszerű. Másodszor vonatkozik a szabályozás a megkötött ügyletek jogi tartalmára, amelyek tipizálva vannak, azaz meg van mondva a tőzsde szabályzataiban (szokványaiban), hogy a megkötött ügyletek milyen jogi tartalommal bírnak s csak ilyen tipizált, meghatározott jogi tartalmú ügyletek köthetők a tőzsdén, más tartalmú ügyletek nem. Harmadszor szabályozva van, hogy az üzleteknek, a kötött szerződéseknek mi a szankciója. Ez a szankció lehet az, hogy mindenkivel szemben érvényes bíraskodást gyakorol a tőzsde vezetősége a tőzsdén kötött ügyletekből felmerülő vitás kérdésekben, tehát biztosítva van az előírások érvényesítése. E nélkül a szabályozás megtartása azáltal van biztosítva, hogy aki azokat nem tartja meg, azt kizárják a tőzsdéről, az nem jöhet többet ügyleteket kötni a tőzsdére. Éppen ezért a szabályozás arra is ki szokott ter-

jedni, hogy milyen előfeltételei vannak annak, hogy valaki egy tőzsdén ügyleteket kössön (tőzsdetagság, stb.). A piac ilyen módon való szabályozásának szükségességét a gyakorlati élet tapasztalata mutatta meg, nem pedig valami elméleti elgondolás alapján születtek meg a tőzsdén. Nem is ezek a szabályok azok, amelyek a tőzsde gazdasági jelentőségét megadják. Ezek a szabályok csak lehetővé teszik a nagymérvű árucseré, forgalom gyors és biztos lebonyolítását. Ami a tőzsde — gazdasági szempontból — legfontosabb jellemvonása, az a publicitás, nagy nyilvánosság, ami a helyes áralakulást lehetővé teszi s kizárja az áralakulás mesterséges befolyásolhatóságát igazi tőzsdei forgalom mellett. A gyakorlat azt is megmutatta, hogy csak a piacoknak ilyen szabályozása mellett lehet célszerűen lebonyolítani azt a nagy áruforgalmat, amelyet a belföldi és a nemzetközi kereskedelem már mint egy évszázada bonyolít le s ami a világ összes terményeinek, a világ összes népei közt való szétosztása által az általános emberi életszínvonalat s ami ezzel egyet jelent, az emberi civilizációt és kultúrát nagyban emelte.

Már fentebb utaltunk arra, hogy minden tőke csupán tényleges megta-
karításból áll elő, vagyis abból, hogy emberi erőfeszítésünkkel és a természet
ősforrásaival és őserőivel előállított javak egy részét nem fordítjuk a folya-
matosan napról-napra jelentkező szükségleteink kielégítésére, hanem eltesz-
szük azt olyan szükségleteink kielégítésére, amelyek csak később, évek múlva
merülnek fel. Ez a tartalékolás csak úgy lehetséges, kis kivételeket nem te-
kintve, ha a fogyasztástól most elvont jószágokat újabb jószágok termelésére
fordítjuk, vagyis termelési célokra befektetjük. Ha ezt a befektetést nem ma-
gunk eszközöljük, hanem másra bízunk azt, akkor már nem hatalmunkkal
rendelkezünk azok felett, hanem csak a jogrend közbelépésével, mert az át-
engedés fejében bizonyos jogokat enged nekünk az illető termelési eszkö-
zökhöz, vagy eszközökre. Ezek a jogok és követelések az évezredek óta ismert
jogrendek szabályai szerint is mindig átruházhatók voltak. De mióta az
utolsó századok jogfejlődése kifejlesztette azt a lehetőséget, hogy ezek a jogok
és követelések könnyen, kockázat és költség nélkül úgy ruházhatók egyik
emberről a másikra, mint a testi tárgyak, azóta ezekben, a lényegében tes-
tetlen javakban is megindult egy olyan forgalom, egy olyan kereskedés, mint
a materiális javakban. Így keletkezett a tőkepiac, ahol elsősorban a már létező
beruházásokhoz fűződő jogok és követelések cserélhetnek gazdát, éppen úgy
pénzfizetés ellenében, mint a jószágok, de másodsorban új beruházásokra szük-
séges tőkét találhatnak olyanok, akik megnyugtató biztosítékokat tudnak
nyújtani aziránt, hogy a rájuk bízott tőkét kielégítő módon tudják megő-
rizni és hasznosítani olyanoknak, akiknek új, még be nem ruházott megta-
karításaik vannak. Mikor a jogi és technikai fejlődés lehetővé tette azt, hogy
vagyon tárgyakra vonatkozó jogok és követelések egy testi tárgyban lettek
inkorporálhatók, megtestesíthetők, s így a jogok és követelések bizonyos testi
tárgyak átadásával cserélhettek gazdát, akkor megszülettek az értéktőzsdék.

Az értéktőzsdéken bizonyos vagyonösszeségeknek a résztulajdonát magában hordozó okmányok, a részvények s bizonyos adósokkal szemben fennálló követelések hányadrészeit magában hordozó okmányok, kötvények vagy egész rövid lejáratra szóló fizetési Ígéretok, váltók és csekkok képezik a forgalom tárgyát s ezek az okmányok a forgalom szempontjából teljesen az áruk tulajdonságait veszik fel s a forgalom szempontjából áruknak tekintetnek. A jogbiztonságnak az a foka, amely mellett nyugodtan lehet megtakarításainkat másokra bízni, ha a gazdasági fedezetek megvannak, tette lehetővé a hitelgazdálkodást, ami a mai fejlett kapitalisztikus termelési rendszerünk alapja.

Mindaz, amit a kereskedelemről eddig elmondottam, világosan mutatja, hogy az emberi termelésnek, az emberi erőfeszítés minél jobb hatásfokának mennyire fontos tényezője a kereskedelem, amely elengedhetetlen alapja mai civilizációnknak. Tekintet nélkül arra, milyen gazdasági rendszeren épül fel az állammá tömörült társadalom élete. Mégsem szabad azt hinnünk, hogy a kereskedelem virágzására és hasznos eredményeinek elérésére közömbös volna az, hogy a kereskedelemnek milyen gazdasági rendszeren belül kell a maga feladatát megoldani, a maga hivatását betölteni. Talán hosszadalmas és érdektelen is volna, ha a kereskedelem sorsfordulatait végig akarnám vázolni mindazonkon a történelmi időközön, amelyekben különböző gazdasági rendszereken épült fel a civilizált emberi társadalom, hanem érdekesebb lesz talán, ha a ma és a jövő problémájával foglalkozunk, mert hiszen mai történelmi napjainkban éppen tanúi vagyunk annak, mikor egy ismert gazdasági rendszerből az emberiség egy új gazdasági rendszerre igyekszik áttérni, midőn a régi és az elképzelt új gazdasági rendszer még szemben áll egymással, de amely szembenállásból előbb-utóbb a két rendszer nagy synthesisének kell bekövetkeznie.

Az összes európai népek gazdasági berendezkedése egészen a háború kitöréséig azon a liberális gazdasági elven nyugodott, amely az angol ipari forradalom győzelmével kb. 1770 óta egész a háború kitöréséig Európa minden népénél a gazdasági fejlődés alapja volt. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy nem volt a világtörténelemben még egy másik olyan 150 év, amely alatt *x/* emberi civilizáció olyan hatalmas előhaladást tett volna, mint ebben az időszakban. Ennek a gazdasági elvnek a tanításait mindnyájan ismerjük s ezeknek az ismertetése nélkül csak röviden le akarom szögezni, hogy mi volt ennek a kornak gazdasági alapelgondolása. Szerintem az, hogy a termelés középpontjába tette a tőkét, mégpedig a személytelen tőkét, mert olyan jogi felépítést dolgozott ki a kereskedelmi társasági és a bankszervezetében, amely a tőke személytelenné válását tette lehetségessé. Tehát az emberi termelés középpontjába került a tőke s a tőke minél jobb és biztosabb hasznosítására való törekvés volt az az iránytű, ami a gazdasági fejlődés irányát megszabta. Ez vezetett a termelés minél nagyobb fokozásához s a termelésnek a nagymérvű fokozása biztosíthatta csak az emberek magasabb életszínvonalát.

Ámde azzal, hogy a termelés középpontjába a tőke került, az emberi munka, szellemi úgy mind fizikai munka, második helyre szorult. Az emberek akár szellemi, akár fizikai munkások, jobb vagy kevésbé jó megélhetése attól függött, hogy mennyi új megtakarításból származó tőke kerül investícióra s mennyi a régi investíciók összege. Az előző korszakok vagy emberöltők nagy befektetései megadták a népesség egy bizonyos mennyiségének egy meghatározott életszínvonalát, de mind az új népesség, tehát a szaporulat, mind az össznépség haladását csak az új investíciók adhatták meg. Ámde az új tőkék csak esetlegesen álltak elő. Az új tőkék csak a dolgozó emberek vagy a tőketulajdonosok spontán elhatározásából álltak és állnak elő úgy, hogy az ő közreműködésükkel létrehozott terményekből a rájuk eső rész mekkora hányadát nem kívánják fogyasztásra, hanem csupán jövő szükségleteik kielégítésére fordítani, azaz megtakarítani.

Amely népek abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy olyan gazdasági tevékenységet folytathattak, amely nekik rendkívüli hasznot hajtott, mint a nemzetközi tengerentúli kereskedelem, vagy azok a népek, amelyek a kultúrában annyira előre voltak, hogy minden egyes tagja belátta annak szükségességét, hogy jövedelmének egy megfelelő hányadát megtakarítsa, ott keletkeztek nagy tőkék, amelyek lehetővé tették az állandó foglalkoztatását a munkát keresőknek. Sőt ennél még többet is tettek. Ahol olyan mennyiségű tőkék gyűltek fel, amelyeknek otthon csak kisebb kamatozása lett volna lehetséges, mint más, esetleg távoli tengerentúli-országokban, ezek a tőkék távoli országokban kerestek elhelyezkedést. Ez bizonyára nagyban hozzájárult a világ termelésének fokozhatásához, de átmenetileg otthon esetleg munkanélküliséget, esetleg kivándorlási kényszert vont maga után. Már most, hogy röviden egy kifejezésbe foglalhassam össze a liberális gazdasági rendszer lényegét, azt mondhatom, hogy ebben a rendszerben az emberi termelés két tényezőjének, t. i. az ember testi- és lelki erőfeszítésének és a múlt termelésből megtakarított tőkének a viszonyát egy olyan függvény fejezi ki, amelyben a független változó a tőke mennyisége, ettől függ az alkalmazható munkáskezek mennyisége, illetőleg azok kereseti lehetősége s így végeredményben életszínvonala. Nem szorul magyarázatra, hogy a gazdasági életnek ez a fel fogása, — amelynek nem is a gazdasági szabadság a lényege, amit a liberális szó jelent, hanem a tőkének a középpontba állítása, s a gazdasági szabadság elve csak egy eszköze volt az alapelgondolás megvalósíthatásának — a kereskedelem virágzásának nagyon kedvezett s így a virágzó kereskedelem igen nagy mértékben tudott hozzájárulni ahhoz a gazdasági fellendüléshez, amely Európát 1770-től 1914-ig jellemezte. Még a merkantilista gazdasági elmélet sem tudta a kereskedelmet oly mértékben kifejleszteni, mint a liberális gazdasági rendszer.

Ma már tisztán látjuk, hogy a liberális gazdasági rendszer nem jelenti az emberi gondolkodás legtökéletesebb formáját s éppen úgy csak átmenet az

emberiség életében, mint más azt megelőző gazdasági rendszerek. A liberális gazdasági rendszer a maga klasszikus tisztaságában embertelen volt a széles népréteggel szemben, mert nemzedékeket áldozott fel a civilizáció haladása érdekében, illetőleg minden nemzedékeknek túl nagy áldozatot kellett hozni a jövő, a következő nemzedék érdekében, s ha minden következő nemzedék életszínvonala magasabb is volt mint az előzőjéé, ezt az életszínvonal emelkedést az előző nemzedék túl nagy áldozatai árán érte csak el. Ezért termelte ki a liberális gazdasági rendszer azt a szociális forradalmat, amelynek kezdeteit már a 19. század közepén látjuk, de amelynek teljes győzelme a huszadik század dicsősége lett. A tiszta szociális eszme és a gazdasági liberalizmus a maga eszmei tisztaságában nem egyeztethető össze. E kettő között csak kompromisszumok lehetségesek, de soha sem lehetséges a szintézis. Ma már azon az állásponton vagyunk, hogy inkább ne haladjon az emberiség civilizációja 150 év alatt annyit, mint amennyit 1770-től 1914-ig haladt, csak emberibb életet biztosíthatunk a népesség minél szélesebb rétegeinek. A Marx Károly által megalapított szocializmus a liberális gazdasági rendszer kétségtelen hibái és embertelenségei ellen azt a panaceát találta ki, hogy a termelésre szolgáló tőkének illetőleg tőkejavaknak magántulajdonba vehetését tagadja meg. Hogy ennek a gazdasági elgondolásnak az alapulvételével felépített társadalmi rend mennyire nem tudja több ember nagyobb jólétét és magasabb életszínvonalát biztosítani, erről meggyőző bennünket a vörös uralom példája.

Ma egy új gazdasági rendszer kialakulásának a kezdetén vagyunk, amelynek elméleti alapja különbözik mind a liberális, mind a szociális gazdasági rend elméleti alapjától. Ez az irányított gazdasági rend, amely még messze van a maga végső formájától. A liberális gazdasági rendszer végső lényegét azzal a függvénnyel igyekeztem szemléltetni, amelyben a független változó a megtakarított tőke mennyisége s ennek függvénye a dolgozók életszínvonala. Az új, az irányított gazdasági rendszer a termelés középpontjába ismét magát az embert teszi; a függvényben, amely a munka és a tőke viszonyát kifejezi — független változóvá a munkát teszi. Az a kiinduló pontja, hogy mennyi szellemi és testi munkás van, akiknek mind emberhez méltó megélhetéshez kell jutniok. Hogy ez elérhető legyen, a rendelkezésre álló munkaerővel arányos tőkére is van szüksége. A szükséges tőke mennyisége tehát meg van határozva a munkáskezek által. A szükséges tőke mennyisége tehát függvénye a munkára s megfelelő keresetre igényt tartó emberek tömegének. Ha azonban a szükséges tőke mennyiségét más tényezők határozzák meg, akkor a tőkék képződését nem lehet az egyes polgárok tetszésétől függő spontán takarékosagra bízni, akkor kényszerítő eszközökkel kell gondoskodni arról, hogy a szükséges tőke rendelkezésre is álljon. Ez másként nem történhet, minthogy a termelés eredményéből annyit von le az állam új befektetések céljaira, mint amennyire szüksége van, s csak a termelés többi

részét engedi elfogyasztani. Ennek átmenetileg az életszínvonal leszállítását kell maga után vonnia, mert bizonyos időszak termelésének az a része ami investáltatik, nem ugyanoly hosszú időszak, hanem csak annak sokszorosa az évek bizonyos száma alatt fogja csak nagyobb összeggel emelni a termelést, mint amennyi abból befektetési célra elvonatott s így a fogyasztásnak átmenetileg csökkennie kell. Továbbá ez a rendszer gazdaságilag az autarchiához vezet, különösen sűrűn lakott országokban. Erről meggyőző a következő elgondolás. Egy sűrűn lakott országban, ha az ország összes munkaképes lakosait hasznos munkával látjuk el s ennek fejében nekik magasabb életszínvonalat akarunk biztosítani, ez nagy termelési eredménnyel fog járni. A termelésnek ezt az eredményét értékesíteni kell vagy kizárólag belföldön vagy részben belföldön, részben a nemzetközi piacokon. Ahhoz, hogy a belföldön éi nem helyezhető részt külföldön el tudjuk helyezni az szükséges, hogy olcsón tudjunk termelni, hogy a világpiacon versenyképesek legyünk. Ámde olcsó termelés vagy alacsony munkabérek vagy igen olcsó tőke felhasználásával vagy mind a kettővel lehetséges csak. Minthogy az irányított gazdálkodásnak olcsó munka nem áll rendelkezésre, termelése nem lesz olcsó s így a világpiacon csak veszteséggel tud eladni, ennél fogva a termelt javakat belföldön kell elhelyezni, illetőleg kénytelen a maga termelésének egy részét tartalékolni vagy sterilizálni. Ilyen tartalékolása a termelésnek — bár gazdaságilag sterilizálás — a fegyverkezés is. Mind a két út megdrágítja a termelést, mert ha a belföld fogyasztóképességét emelni akarjuk, nagy munkabérek kell fizetni, a magas munkabérek pedig megdrágítják a termelést. A magas munkabérek mellett tehát drágán termelt árukkal kiszorul az ország a nemzetközi piacról, ez megnehezíti az olcsó nyersanyagok beszerzését, a gazdaság kénytelen belföldön drágán előállított nyersanyagokat vagy pótanyagokat felhasználni és így megszakad a kapcsolat a nemzetközi árszínvonal s a belföldi árszínvonal közt, s ebből egy kényszerű autarchia áll elő. Hasonló lesz a helyzet egy ostromlott város helyzetéhez. Hogy ez a gazdasági rendszer nem kedvez a kereskedelemnek s így a kereskedelem nem lesz képes az emberi munka hatásfokára azt a kedvező hatást gyakorolni, mint a liberális gazdasági rendszer mellett, az nyilvánvaló. Miután a kereskedelem e mellett a rendszer mellett áthághatatlan akadályokba ütközik, el kell, hogy vesszítse kezdeményező szellemét és leleményességét, s éppen úgy központi irányítás alá kerül, mint maga az egész gazdaság.

Ez sem lehet — legalább is a mai formájában — a legjobb gazdasági rendszer, mert ez sem tudja megvalósítani minden emberi gazdálkodás végcélját, minél több embernek minél magasabb életszínvonalát. Ez a rendszer csupán rá van kényszerítve azokra a népekre, amelyek annak a gazdasági rendszernek az alapján rendezkednek be. Az egész világ gazdasági adottságai nem indokolják a tervgazdálkodások és autarchiák következetes kiépítését. A világ művelhető földterületei és bányái ma és még évszázadokon át, még

a mai ismert módszerek mellett is elegendő nyersanyagot tudnak szolgáltatni a világ ma meglévő lakosságának sokszorosára számára is, ily körülmények közt nem lehet egy kategorikus imperativus a tervgazdálkodás és önellátásra törekvés, akkor csak pillanatnyi krízis teheti ezt kényszerűvé és kikerülhetővé! Ennek a helyzetnek tehát előbb-utóbb meg kell változnia s vissza kell térni egy olyan újabb rendszerre, ami a világ mai képének megfelel. Amíg a föld ma ismert és feltárt kincsei a föld lakosságának összes szükségleteit bőven tudják fedezni, addig csak mind a tőkéknek, mind az áruknak szabad piaca biztosíthatja legjobban a legtöbb ember, legnagyobb anyagi jólétét. Vagyis a kereskedelem jövője mégis csak affelé a szabadforgalom felé mutat, amelyet a háború utáni néhány esztendőben fel tudott mutatni és csúcspontját 1929-ben 10 évvel ezelőtt érte el. Erre kell elkészülnünk, mert bármilyen legyen is az az új rend, amelynek a liberális és az irányított gazdasági rendszerek synthesiséből meg kell születnie, nem fogja nélkülözhetni a kereskedelem óriási értéktermelő hatását az egészen bizonyos, azért kell kereskedelmünket már most lehetőleg annak a magyar ifjúságnak adni a kezébe, amely nagy feladatainak lelkesedéssel és idealizmussal is képes lesz megfelelni.